

Universitat de Lleida
Departament d'Història

AJUNTAMENT D'ALGUAIRE
PATRONAT MUNICIPAL
«JOSEP LLADONOSA I PUJOL»

RECS HISTÒRICS: PAGESIA, HISTÒRIA I PATRIMONI

IX CONGRÉS SOBRE SISTEMES AGRARIS, ORGANITZACIÓ SOCIAL I PODER LOCAL

Alguaire, 20 a 22 d'octubre de 2016

<http://www.sistemesagraris.udl.cat>

Ajuts

Universitat de Lleida

Vicerectorat de Recerca i Innovació

Col·laboren

Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

Consell Comarcal del Segrià

La Paeria. Ajuntament de Lleida.

Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

El patrimoni del canal de Pinyana i la sèquia de Fontanet

Josep Forns Bardají i Marc Sans Gilabert

El patrimoni del canal de Pinyana i la sèquia de Fontanet

Josep Forns Bardají i Marc Sans Gilabert

Grup d'Estudis Horta Riu de l'Ateneu Popular de Ponent

fornsb@gmail.com, marcsansgilabert@gmail.com

Resum:

El canal de Pinyana i la sèquia de Fontanet són regadius d'època medieval que han generat un espai agrícola molt valuós, l'horta de Lleida i dels pobles de l'entorn, i que conserva un patrimoni molt ric i divers, vinculat al pas de l'aigua. En aquest estudi es fa un inventari i avaluació dels elements d'interès que es conserven i de l'estat en què es troben, com a base per a la seva conservació, restauració i promoció. S'hi inclouen elements del regadiu, de les indústries vinculades (molins, farineres...) i el patrimoni etnològic, cultural i natural.

Paraules clau:

Patrimoni, horta, canal, aigua, molí.

L'horta de Lleida

L'horta de Lleida, entesa tradicionalment com el territori de la ciutat amb les poblacions dels encontorns irrigades per les seves sèquies, conforma un paisatge molt ric, a nivell natural i cultural. La seva pròpia evolució ha format el paisatge d'avui, que ha estat modificat constantment al llarg de tota la història.

Tot i la matisació entre la ciutat i les viles circumdants, el territori ha viscut diferents etapes, des de l'ocupació dispersa durant l'edat mitjana, passant per la prohibició d'edificar-hi al segle XVIII, la recolonització i la incidència del procés industrialitzador a partir de mitjans del segle XIX o els canvis amb la mecanització dels anys 1960, fins a la urbanització de segones residències en els temps més recents.

A partir del fil conductor del tema de l'aigua, descabdellarem el patrimoni cultural que perviu vinculat als regadius històrics de l'horta de Lleida.

Però avui, l'any 2016, quin patrimoni conserva l'horta? En quin estat es troba?

Objectius i abast del treball:

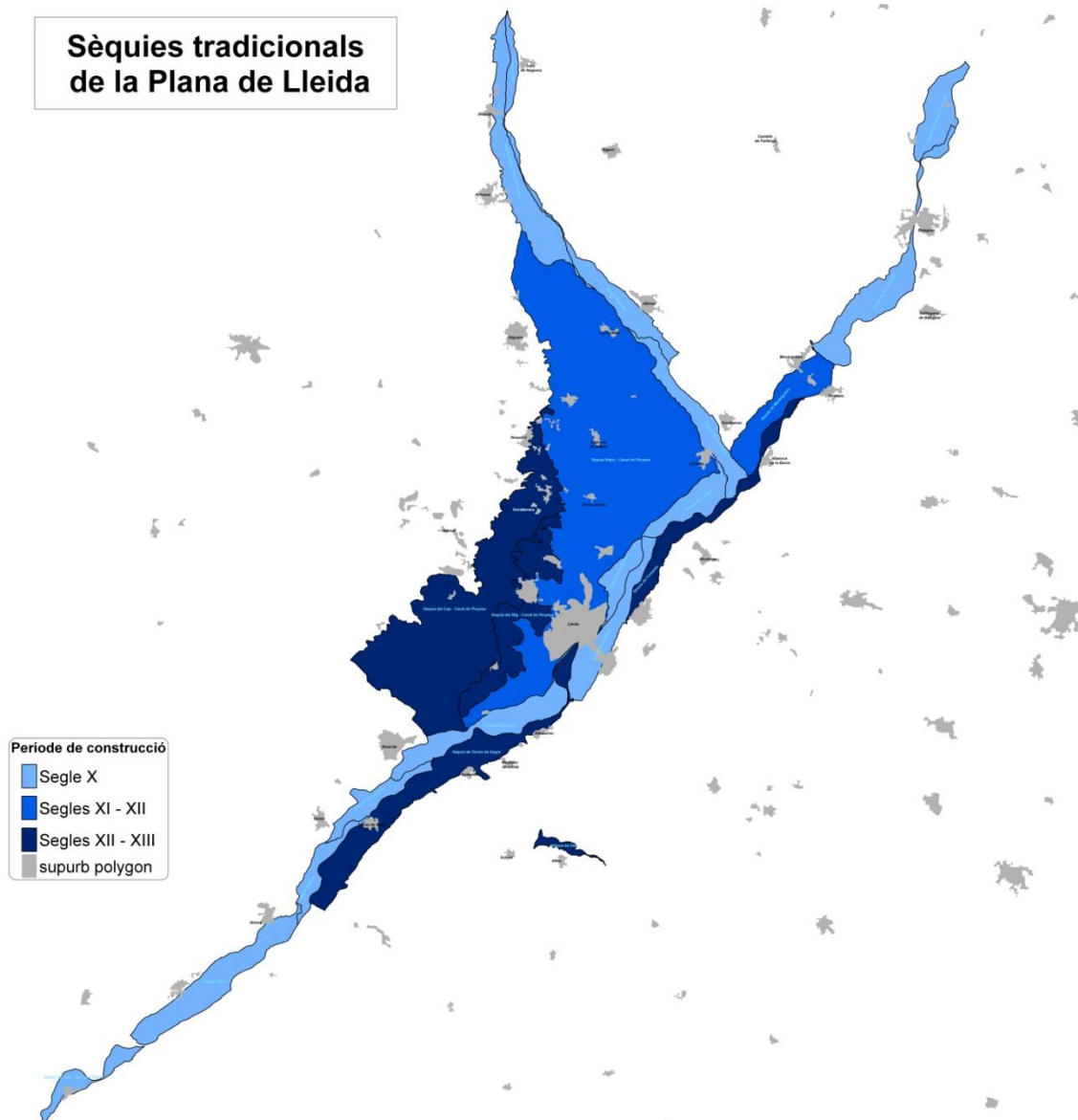
L'objectiu principal del treball és disposar d'una relació de tots els elements d'interès patrimonial de l'àmbit, no únicament els elements materials, sinó també de la memòria oral i les tradicions. Pel que fa al patrimoni immoble, s'hi inclou tot aquell que està relacionat en l'ús de les aigües del canal: els regants, les indústries, el subministrament d'aigua potable i aquells elements que tenen relació amb el món agrícola. Tots aquests components s'organitzen en tres grups: el regadiu, la indústria agroalimentària que s'hi vincula i el patrimoni rural.

Un segon objectiu és avaluar l'estat de conservació d'aquest patrimoni, com a base per a futures actuacions de conservació i difusió o reclamacions per a la salvaguarda.

L'àmbit de treball és l'horta històrica al voltant de la ciutat de Lleida, és a dir, la formada pels grans regadius d'origen medieval: el canal de Pinyana i la sèquia de Fontanet.

S'hi exclouen altres regadius menors també històrics paral·lels als rius, d'àmbit més local. Son les sèquies que trobem a la Noguera Ribagorçana: la sèquia d'Ivars, la d'Albesa i la de Torrelameu, al marge esquerra; i la de Corbins al marge dret. Al Segre, al marge dret hi trobem la sèquia del Cup, la de Menàrguens, la de Remolins i la d'Aitona; al marge esquerra, la sèquia del molí del Comte i la de Torres. Aquestes sèquies es troben en els cursos baixos dels dos rius esmentats, des de l'assut de Pinyana a la Noguera Ribagorçana, i des del partidori de Gerb al Segre.

Sèquies tradicionals de la Plana de Lleida

Plànol 1: àmbit de les hortes històriques de la plana de Lleida

L'inventari del patrimoni del canal de Pinyana i sèquia de Fontanet s'ha organitzat en tres grups:

- Infraestructures del regadiu: aquells elements que es vinculen al funcionament bàsic del canal: llera o caixer, sobreeixidors, ponts, pales de reg, partidors...
- Indústries vinculades: són els components que no formen part pròpiament de la infraestructura, però que hi estan estretament vinculats, amb l'aigua com a element primordial de funcionament o com a font d'energia (molins, fàbriques, centrals elèctriques...).
- Patrimoni rural: hi incloem els elements simbòlics vinculats amb l'hàbitat rural, com ermites, aplecs, tradicions, espais naturals, oficis perduts, fires o mostres agropecuàries, entre altres.

Pel que fa a l'estat de conservació del patrimoni, en general l'estat és força precari. La poca consideració social vers el patrimoni històric dels propis regadius ha fet desaparèixer pràcticament totes les estructures antigues, substituïdes per una modernització agressiva que ha tombat restes anteriors. Les lleres han estat formigonades o, en els pitjors dels casos, entubades, perdent la integració ambiental i les estructures antigues de rec: partidors, ulls, pales... En pro de la "modernització" i major eficàcia s'ha destruït irreversiblement la major part del patrimoni del regadiu.

Pel que fa als patrimonis vinculats, l'estat depèn de l'ús actual que tinguin: aquelles indústries que es mantenen en actiu han preservat els elements antics que eren necessaris per la seva funcionalitat, conservant les parts antigues integrades en la fàbrica actual, amb major o menor fortuna. En canvi, els que han perdut la seva utilitat han estat abandonats i es troben en estat ruïnós.

Finalment, la mecanització del camp i la progressiva urbanització de l'espai rural ha fet desaparèixer algunes de les tradicions i caràcter propi dels pagesos. Es conserven aquelles fites més destacades (ermites, grans casals), però en un entorn semiurbà, on la pràctica agrícola recula i està amenaçada també per la voràgine urbanitzadora i les grans infraestructures de transport.

Els valors naturals han quedat restringits a una franja estreta propera als rius Segre i Noguera Ribagorçana, en zones no cultivades per motius diversos (per exemple, per ser zona inundable de l'embassament del canal de Seròs en el cas de la Mitjana) o residuals, que la política ambientalista dels darrers anys ha permès preservar, en indrets concrets com rutes pel riu a Alfarràs, Almenar, Alguaire o Corbins.

El vigent Catàleg de patrimoni del municipi de Lleida ha tingut cura de preservar les vorades dels canals com a béns a salvar pels seus valors, considerats elements estructurants de l'espai per esdevenir arquitectura ambiental, mirador de l'entorn i referent històric testimoni del desenvolupament del regadiu a les Terres de Lleida.

Dintre del patrimoni rural cal destacar la importància que han tingut les manifestacions lúdiques dels habitants de la zona, com a forma pròpia de relació social i econòmica, i de donar-se a conèixer a l'exterior. Els antics aplecs de Grenyana i Butsènit a Lleida, de Sant Salvador, a Castellonroi, la festa de Sant Roc a Almenar,..., que sortosament s'han mantingut, han donat lloc, sense perdre el caràcter de patrimoni propi, a altres exposicions i fires anuals locals monotemàtiques, per potenciar el propi medi de vida i posar al dia les seves possibilitats de cara a l'exterior: la Fira de Sant Miquel i l'Aplec del Caragol a Lleida, la Mostra Fruitera, Industrial, Comercial i de Serveis, de Corbins, la Fira del Préssec Ribagorçana d'Alfarràs, la Fira de la Figa, a Alguaire, la Fira d'Alcarràs i la Jornada Tècnica del Porcí de la mateixa vila, la Fira de Fruita, Comerç, Indústria i Serveis de Torrefarrera, el Mercat Medieval d'Almenar, etc, que són mostres de la voluntat d'actualització.

Inventari:

La relació dels principals elements del patrimoni significa una voluntat d'identificació i potenciació dels mateixos, no solament sobre el catàleg, sinó també, si no s'ha fet, de l'explicació *in situ* quan sigui possible per la informació i gaudi dels visitants.

En les proximitats del recorregut de les sèquies és on es poden trobar bona part dels elements materials descrits, tant pel que fa a l'aspecte relacionat amb la natura com pel que fa a les restes d'edificacions. Tanmateix, tot i que alguns estan indicats, i es conserven en estat acceptable o bo, es podrien potenciar més molts d'ells.

Alguns són edificis de mida considerable com les colònies industrials i fàbriques de la Mata de Pinyana, a Alguaire, les fàbriques Casals i Viladés d'Alfarràs, o la Paperera Alier, a Rosselló, amb el seu museu temàtic a l'aire lliure. Molins històrics com els d'Alfarràs, Almenar, Rosselló, Torrefarrera, i farineres com la de Gualda o la Meta, de Lleida. Algunes centrals hidroelèctriques com la d'Almenar, antigues fàbriques de conserves, etc..., o l'arbre centenari de Torrefarrera, constitueixen un patrimoni a potenciar.

1. LES INFRAESTRUCTURES DEL REGADIU

ÀMBIT DE PINYANA:

El canal de Pinyana ha estat modernitzat els darrers anys, culminant l'obra de revestiment de la llera principal l'any 2002. Amb aquestes obres ha desaparegut part de les construccions i instal·lacions anteriors, que en casos han estat arrasades, a no ser que s'hagi desviat el trajecte de la sèquia. Per tant, més enllà del traçat de la llera (i encara parcialment, ja que s'han substituït algunes corbes per sifons), no es conserven determinats vestigis antics, com els ponts i ulls de rec, amb els materials i estructura tradicionals, sinó que s'han reconvertit a les necessitats d'ús actuals. Únicament se'n conserven a les xarxes secundàries i, sobretot, a les clamors de la part final. Tanmateix, aquelles antigues lleres o caixers, convertits en camí de servei pels usuaris amb la maquinària, s'utilitzen també com a llocs de caminada i de pas per la visita dels indrets recomanats.

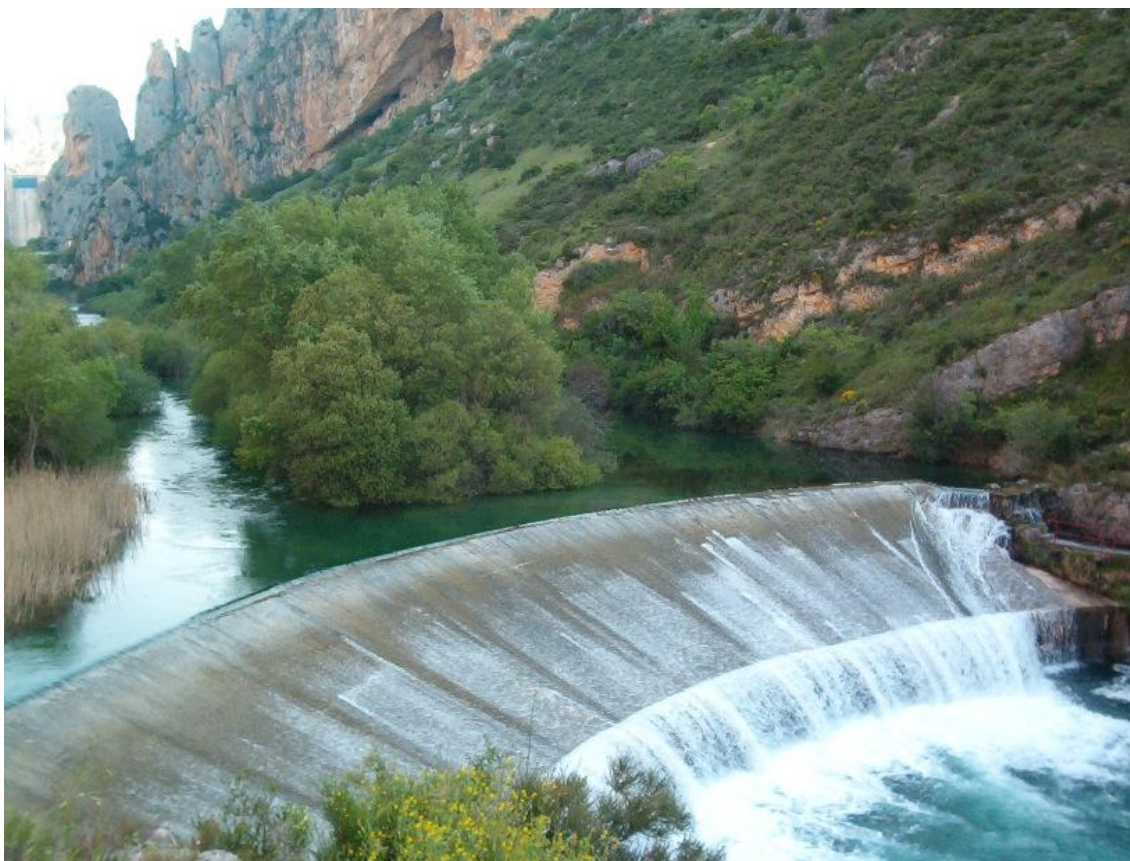
Els expliquem seguint l'ordre de les poblacions de nord a sud.

SEGRIÀ NORD:

Presa de captació d'aigües:

Situada al terme municipal de Castellonroi, consisteix en una resclosa de forma còncava construïda a l'ample del riu Noguera Ribagorçana durant el segle XIV i una mina cavada a la roca, originària del segle següent, que traspasa l'aigua a la sèquia de Pinyana. Malgrat les reformes posteriors de posta al dia és un indret ben conservat, molt recomanable de visitar, que permet a la vegada contemplar tot el congost del riu.

Imatge 1: presa del canal de Pinyana

Torre de senyals:

Edificada al peu de la Casa de Lleida, a Castellonroi, de forma circular, se suposa edificada durant el segle XIV, relacionada amb les comunicacions i la defensa d'aquest lloc estratègic en el domini de les aigües de la zona. Es troba semiderruïda

Casa de l'Aigua:

És un edifici del segle XVIII que segueix una estructura arquitectònica similar a la de la masia catalana. Vora la masia hi ha adossada una capella construïda entre 1736-1741. Hi residia el caser encarregat de la presa, nomenat per Lleida, i era el lloc d'estada de la Junta de Sequiatge i de les Comissions en els seus desplaçaments a la presa. Així mateix, juntament amb el pont de la sèquia proper, eren elements materials que formaven part de l'escenari de la Cerimònia de l'aigua. Conserva totes les dependències, però el seu desús n'ocasiona el progressiu deteriorament.

Rentadors:

Situats al nucli urbà d'Alfarràs. Malgrat la seva construcció al llarg del segle XX, és una de les poques mostres que queden al canal de Pinyana de les infraestructures d'ús col·lectiu i popular, juntament amb les balconades, que protegien les persones que anaven a omplir els sillons i cànirs d'aigua per beure.

Reguer de Santa Maria:

Suposem que té l'origen en un antic curs natural d'aigua, irregular, del terme d'Almenar, que es devia nodrir de les fonts i barrancades de les pluges que davallaven de la serra del Sessalt. Posteriorment, després de la construcció de la sèquia de Pinyana,

tindria la funció de recollir les aigües sobrants dels diferents braços de regadiu fins el seu desguàs a la Noguera Ribagorçana. El seu tram inicial està entubat però el final manté la llera i el curs natural.

Ull de Ratera:

Situat al punt divisor i entre els termes d'Almenar i Alguaire, en el curs de la sèquia de Pinyana. Actualment consisteix en una caseta amb la comporta de reg gestionada pel sequier. És un dels ulls de reg més estratègics de Pinyana per la quantitat d'aigua que absorbeix. Allí s'inicia la sequieta de Ratera, que proporciona total o parcialment aigua de reg i/o de boca a diferents termes: Almenar, Alguaire, la Portella i Benavent. Al costat s'hi troba l'antiga colònia industrial de la Mata de Pinyana, ja al terme d'Alguaire.

Ull Roig:

Actualment són unes comportes per regular el reg, que marquen el final del canal de Pinyana i l'inici de la sèquia Major que es dirigeix vers les farineres la Perfecta i de Gualda, i la sèquia del Mig. En aquest indret hi hagué la Fàbrica de Gel de Jaume Benet, que posteriorment es transformà en una fàbrica de teixit de borra. Actualment s'aprofita per l'obtenció d'electricitat.

Imatge 2: L'Ull-Roig

Salt del Viudo:

Conegut també com salt de Grallera, al terme de Torrefarrera, antic salt d'aigua dedicat a molí fariner en el segle XIX, actualment sense utilitzar.

Ànguls de Rosselló:

Un dels partidors del rec per tal d'optimitzar l'ús d'aigües entre regants i industrials, al terme de Vilanova de Segrià, on comença la sèquia del Cap.

L'HORTA DE LLEIDA:

Clamor del Bosc:

Conserva una llera de terra, i fins a tres partidors amb tallamars de pedra per a les subdivisions de l'aigua cap als braçals secundaris, amb passeres i ulls de pedra reaprofitats. Aquests partidors estan refets parcialment amb materials nous, però conserven la base estructural antiga amb blocs de pedra. El seu estat de conservació és bo. Es troben a les partides de Rufeia i Plana Gensana

Imatge 3: partidor de la Clamor del Bosc

Vorades dels canals de Pinyana i Fontanet:

Els camins de servei al costat dels canals, coneguts popularment amb el nom de banquetes, són d'ús exclusiu dels serveis propis del canal. Però pel fet de ser oberts i plans s'utilitzen actualment com a espais de passeig i esport per part de molts ciutadans, augmentant el seu valor social i de reconeixement patrimonial i paisatgístic.

ÀMBIT DE FONTANET:

La sèquia de Fontanet conserva més elements tradicionals, ja que encara no ha culminat el procés de formigonat de la llera, i les actuacions preses han conservat part dels vestigis anteriors. Això es degut a la manca de recursos de l'ens gestor i a la poca superfície regada, que han limitat les grans obres d'altres indrets.

Dels elements de regadiu d'interès de la infraestructura de Fontanet podem esmentar els de la part alta, en desús: la captació original i les comportes a Tèrmens. També hi ha memòria històrica del pas soterrat de la sèquia per Vilanova de la Barca, tot i que se'n desconeixen els vestigis de la mina.

Dels elements en ús destaquen el partidor de la sequieta d'Alcoletge (format per blocs de pedra en forma de tallamar, amb passeres i comportes de fusta, en estat bo de conservació bo), i els salts de Cervià i de Vilanoveta, on l'aigua supera uns desnivells

de quatre metres amb murs de carreus de pedra tallats. També el salt del Riquer, en talús de terra, que serveix de desguàs de la sèquia cap al torrent de la Femosa.

Captació andalusina:

Al terme d'Alcoletge es conserva la captació original de la sèquia de Fontanet, on s'observa una cavitat en forma de trinxera excavada a la roca, just al costat de l'aigua. Pedres i estaques desviarien l'aigua del riu cap aquesta boquera, que pel fet de ser de roca seria resistent a les riuades. En desús des d'època fluvial, està ocupada pel bosc de ribera, tot i que és reconeixible. Des d'aquesta boquera, el camí de Grenyana ressegueix la cota i per tant l'antic traçat de la sèquia de Fontanet.

Boquera de la sèquia de Torres:

Tot i no estar estrictament en l'àmbit estudiat, cal esmentar la captació de la sèquia de Torres, excavada durant les obres de canalització de la llera del riu Segre (1995). Es tracta de la darrera boquera, construïda entre 1802-1807 i formada per un mur de contenció de pedra amb un túnel inici de la sèquia, per superar les peixeres anteriors que es destruïen constantment per les riuades. L'emplaçament de la presa va canviar al llarg del temps, tot i que sempre aigües amunt del pont, i era motiu de disputa entre la ciutat de Lleida i Torres de Segre, propietari de la sèquia. Aquesta marcava el límit oriental de la ciutat, de la pobla de Cappont. Aquesta boquera va quedar anul·lada el 1912 pel canal de Seròs.

2. INDÚSTRIES VINCULADES

Des de temps antics les aigües dels canals s'han utilitzat també com a força motriu per a molins i com a abastiment d'aigües industrials. L'aigua dels canals garanteix un subministrament constant i protegeix les indústries del règim irregular del riu i de les riuades.

L'element principal d'època medieval són els molins, dels quals se'n conserven alguns, en estat desigual. Amb la industrialització es van establir vora el canal indústries tèxtils i aprofitaments hidroelèctrics.

ÀMBIT DE PINYANA:

Castellonroi:

Salt de Castellonroi

Empresa constituïda l'any 1901, quan la Junta autoritzà la construcció d'una fàbrica de fil-ferro a Julio del Arco Ocáriz, de Castro Urdiales (comunitat autònoma de Cantàbria). Posteriorment va passar a mans d'industrials de la zona, per acabar els anys 1930 en elèctrica i posteriorment a propietat d'Explotaciones Hidroeléctricas SA.

Alfarràs:

Fàbrica Casals o de Dalt, amb les cases de la colònia:

Fàbrica tèxtil impulsada pel Marquès d'Alfarràs, en Joan Desvalls i Llupià, que es va inaugurar l'any 1897, dintre de l'antic terme d'Andaní. La va vendre a Martí Casals Galceran el 1922, el qual abans l'havia tingut en arrendament. Dedicada a la confecció de filats de cotó i fibres acríliques, va funcionar fins l'any 2005 com a propietat del *holding* Mitasa. Construïda en l'estil modernista, té un aspecte exterior molt interessant, malgrat que les sales interiors estan deteriorades, però catalogades pel POUM local. Al costat hi ha les vivendes del personal al servei de la fàbrica, catalogades a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya. L'Ajuntament d'Alfarràs dedicarà la part modernista a equipaments col·lectius.

Molí fariner:

Antic molí fariner del segle XII, al costat de la vila i de la vella església de Sant Pere. Passaria a mans dels senyors d'Alfarràs que, al segle XVII hi van afegir un batà o molí draper i al XVIII un molí olier. Va tenir activitat fins l'any 1971, i està declarat com BCIN.

Imatge 4: Molí d'Alfarràs

Fàbrica Viladés o de Baix:

Contigua als antics molins del marquès. Per iniciativa del marquès d'Alfarràs estava construïda l'any 1894, dedicada a la producció de filats i teixits. Destinada a arrendament com la fàbrica de Dalt. Té una estructura de l'època modernista, però ben modificada en etapes posteriors. L'any 1924 l'empresa Molas i Viladés SA, la comprà als hereus del marquès, la qual ho explotà amb el nom de Saltos de Alfarràs. Les naus de la fàbrica consten en l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya.

Almenar:

Central elèctrica:

Antiga central elèctrica municipal inaugurada l'any 1928. Va deixar de funcionar a principis de la dècada de 1960. L'estructura exterior segueix les formes de construcció de l'època modernista. És la central elèctrica més antiga i la que es conserva en millor estat del canal de Pinyana, malgrat el seu deteriorament.

Imatge 5: Antiga central elèctrica d'Almenar

Mini-central elèctrica:

Central hidroelèctrica inaugurada l'any 1988 amb la finalitat d'autogenerar la distribució elèctrica de la població, enfront de les grans companyies elèctriques. Aporta un vint per cent de l'energia consumida a la població.

Molí fariner

Antic molí medieval de la vila, documentat l'any 1327 en l'indret denominat Molins sobirans. Va tenir un impuls important l'any 1543, quan els senyors de la vila el transformen en un molí de regolf, una tecnologia puntera en l'època. En l'indret hi hagué a part del molí fariner, un molí arrosser i un altre d'oli. Al segle XIX i principis del XX, el molí fariner fou gestionat per una societat, que perdurà fins després de la guerra civil. L'any 1989, es va rehabilitar el casal a iniciativa del consistori d'Almenar, i en el seu interior es conserven bona part de la maquinària i estructures pròpies. Segurament que actualment és l'edifici civil més emblemàtic de la vila. En la part inferior del caixer de la sèquia, es conserven les restes de l'estructura d'una antiga bassa per amarrar el cànem.

Pou de gel

Construcció en carreus de pedra, de planta circular que es tanca en volta en la part superior, formant una obertura en forma d'ull de bou. Com a elements propis compta amb una porta lateral d'accés i una petita canal a la base per on sortia l'aigua del desgel. Tenia la funció d'abastir de glaç la població, tant en les begudes fresques com per les necessitats mèdiques. Està documentada la seva utilització durant el segle XVIII, de propietat municipal, que s'arrendava en subhasta pública. Malgrat no coneguem documentació més antiga que en faci referència, per la forma de construcció, similar a altres pous estudiats, podria datar-se del segle XVII.

Teuleria

Casal de propietat particular que allotjava un Molí d'oli els anys de postguerra, situat vora de la carretera de Lleida i prop del pont del Parat. Anteriorment hi havia una teuleria, i una sínia que pujava aigua de la sèquia per irrigar un planell contigu.

Alguaire

Colònia industrial Mata i Pons

Situada al començament del terme d'Alguaire. El primer propietari fou l'industrial barceloní Pau Serra i Armengol, qui l'any 1874 va sol·licitar permís per instal·lar una fàbrica de teixits, però les obres definitives no foren acabades fins l'any 1890. L'any 1921 la comprà L. Mata i Pons, però tenia constituïda la societat des de 1910. A finals del segle XIX hi havia una colònia formada per 58 vivendes habitades per 280 persones. Manté l'estructura pròpia de les colònies industrials, amb un dipòsit d'aigua elevat, casa de l'encarregat, capella, col·legi pels fills de les famílies treballadores, caserna, les diferents naus, finestral amb quarterons, etc. Malgrat l'estat d'abandonament es conserven totes les estructures arquitectòniques.

Imatge 6: La Mata de Pinyana

Central elèctrica

Es troba a la partida del Sarralt. En un primer moment fou molí fariner. Va tenir-ne la concessió Josep Bañeres González, que des d'una mola inicial el va ampliar a quatre. Posteriorment passaria a propietat de Modest Bañeres Jové, de Barcelona, qui el 1900 demanaria l'ús de les aigües sobrants per moure una fàbrica de teixits i filats. Camil Solsona Pellisé li compra la propietat l'any 1919, per explotar aquest i un altre salt proper, i va constituir la Central Elèctrica d'Alguaire per subministrar el municipi. El 1968 es constituïria la Societat hidroelèctrica d'Alguaire, que l'any 1972 passaria l'aprofitament hidràulic a favor de Fàbriques de L. Mata i Pons, SA. L'estat actual es troba molt deteriorat.

Pou de gel:

Situat a l'interior de la vila i de propietat municipal, com la majoria d'aquestes construccions estava destinada al consum local de gel. Segons la tradició local tenia una canella que es podia obtenir aigua freda pel desglaç.

Rosselló

Colònia d'Alcanís:

Fàbrica tèxtil que té precedents en antics molins medievals. L'any 1876 hi havia un molí paperer que, l'any 1892 es convertí en la fàbrica de filats de J. Coma Cros, l'encarregat de la qual fou l'anglès Benjamí Twose. Posteriorment foren propietaris Martí, Llopart y Trenc, SA, i Hilaturas Gossypium SA. Hi havia una colònia industrial on residien les famílies treballadores. Juntament amb les fàbriques d'Alfarràs i d'Alguaire, fou de les empreses que ocupà més mà d'obra de la comarca, si exceptuem les de Lleida ciutat, especialment femenina. Actualment tota la colònia està transformada, i solament resten en peu la casa del director, la capella i petites dependències secundàries.

Imatges 7: Casa del director de la Colònia d'Alcanís

Paperera Alier:

Fou adquirida l'any 1886 per la família Alier, provinent del sector tèxtil barceloní, però que traspasaren la seva activitat econòmica al paper. El seu exterior compona un Museu molt interessant de la maquinària relacionada amb la indústria del paper utilitzat per l'empresa al llarg dels anys. L'estructura arquitectònica ha sofert moltes transformacions i canvis respecte la construcció inicial.

Nòria:

Artefacte instal·lat al curs de la sèquia, a Alcanís, per elevar aigua destinada a irrigar un planell proper. Està construïda en ferro, segurament és de la primera meitat del segle XX.

Molí del Serra:

Construït a partir de l'any 1841, per instal·lar-hi un batà, un molí fariner i un altre de paperer, dintre de la sèquia Major. Explotat un temps en societat passà a mans de Domènec Serra l'any 1847. Posteriorment seria propietat de la família Alier. La part exterior i el seu entorn es conserven en un estat acceptable. Devia tenir bastanta capacitat de mòlta en la seva època.

Vilanova de Segrià

Molinot:

Antic edifici de pedra que havia sigut un molí fariner pertanyent a les monges de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. Des de finals del segle XIX, fou fàbrica de fils vinculada a la colònia tèxtil de Rosselló, i posteriorment central elèctrica i fàbrica de lleixiu. L'estat de conservació és regular.

Torrefarrera

Central Elèctrica de Torrefarrera / Saltos de Pinyana

Vell complex moliner, de farina i paper, que va pertànyer a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. Després de la desamortització passà a mans particulars. L'any 1892 l'adquirí Emilio de la Quadra, que hi va constituir la Sociedad Eléctrica de Lérida que, des de 1893 assortia d'electricitat la Ciutat. Posteriorment a la Guerra Civil s'hi va instal·lar la fàbrica de lleixiu El Lorito. Actualment és propietat de les empreses Celen Química i Anqui. Al seu interior allotja estructures molt interessants, com restes d'arcades de pedra, possiblement dels molins, i les parets, embigats i sostres de l'edificació.

Alpicat

Molí de Canet

Casal moliner construït durant el segle XVIII sobre una infraestructura molinera anterior, a la sèquia del Cap, vora el camí de Montcada. La part del molí ha estat enderrocada, però se'n veuen restes de murs i obertures. Es conserva part del casal com a granja. El salt d'aigua s'ha transformat en un aprofitament hidroelèctric de nova construcció.

Lleida

Molí / Farinera de Gualda:

Antic molí fariner, situat a la sèquia Major, vora la carretera de Vielha. L'antic molí, sempre de propietat privada, fou reconvertit en farinera industrial. Actualment la farinera continua en ús.

Farinera Ramon Comellas

Farinera situada a la sèquia Major, vora la carretera de Vielha. Coneguda com La Perfecta, està formada per diverses edificacions modernes. L'energia li proporcionava un salt de la sèquia.

Molí de Picabaix:

Antic molí fariner, situat a la clau de l'Ull-roig, vora la carretera de Corbins. Consta del molí pròpiament dit, i una granja annexa. El molí es troba en estat ruïnós. La granja és habitada.

Farinera La Meta

Farinera situada vora el riu Noguera. Promoguda per Pere Llussà entre 1913 i 1915, fou dissenyada per l'arquitecte Francesc de P. Morera, fou adquirida per Vall Companys el 1956. L'activitat industrial ha estat traslladada a les noves instal·lacions al polígon El

Segre (1988). L'edifici històric es troba en un estat de conservació bo, tot i que resta pendent de noves funcionalitats.

Fàbrica Ciutat

Empresa de maquinària agrícola promoguda per la família Ciutat, situada al carrer Vila Antònia. S'hi construí una minicentral per generar energia de la fàbrica aprofitant el pas del Noguerola, única part que es conserva al soterrani d'edificis d'habitatges actuals.

Central elèctrica de Plana Gensana:

Situada a la clamor del Bosc, vora la carretera d'Alcarràs. Aprofita un salt de la clamor. En estat ruïnós.

Granja militar de Rufeà:

Recinte construït entorn l'any 1950 per abastir les casernes militars del turó de gardeny. Comprada per l'Ajuntament de Lleida, part dels seus terrenys s'han recuperat com a espai natural (aiguamolls de Rufeà), circuits de motor (circuit de Rufeà) i horts urbans. Les edificacions es troben abandonades.

Imatge 8: Granja de Rufeà

Abastiment d'aigua de boca:

A partir del 1792, l'aigua de Pinyana es converteix en l'aigua de boca de la ciutat, amb la construcció del Dipòsit del Pla de l'Aigua. Està situat sota la plaça del Dipòsit, emmagatzemava aigua del canal de Pinyana i la repartia mitjançant un conjunt de fonts. Actualment és un espai visitable del Museu de l'Aigua. Estat de conservació bo.

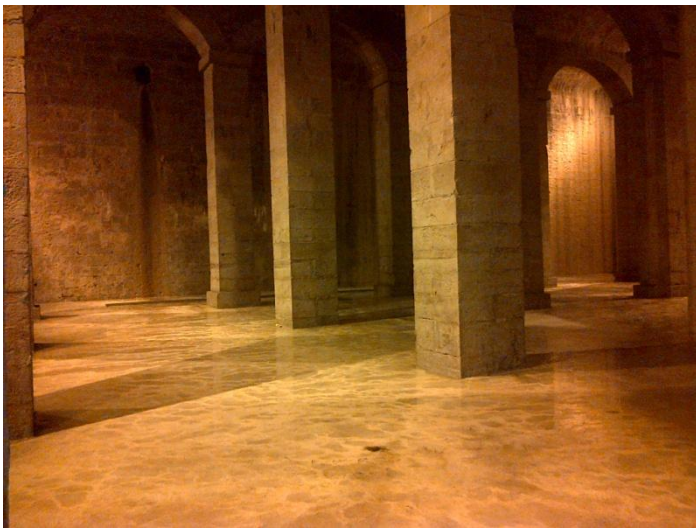
Les fonts s'abastien d'una mina que sortia del dipòsit amb un traçat únic fins a la plaça de l'Ereta, on es dividia en 2 ramals: un resseguia el carrer de la Palma i donava aigua a la Font de l'Ensenyança i la dels Tritons o de la catedral (ambdues de 1792) i la de l'Hospital (de 1802). L'altre ramal alimentava la font del Roser (de 1830) i les de les places de Sant Francesc i de Sant Joan (de 1792). Aquestes fonts han estat traslladades i modificades en part, però es conserven en bon estat al Centre Històric (excepte la de Sant Joan, ja desmuntada al segle XIX).

A partir de l'any 1878 s'inicia la distribució de l'aigua a domicili. L'augment del consum motiva la construcció de les Basses d'Alpicat. Situades a la carretera d'Osca, constaven de diversos dipòsits circulars a l'aire lliure (els dos primers foren construïts

l'any 1901) i significaren un salt endavant en l'abastiment d'aigua i havien de garantir el subministrament de la ciutat. L'aigua hi arribava des de la sèquia del Cap. L'any 1965 foren reconvertits en part en piscines públiques, i l'entorn en parc recreatiu. L'any 2003 es van tancar al públic i es van omplir de terra els vasos de les piscines. Restava un dipòsit en ús i una estació de control de qualitat de l'aigua. La resta dels terrenys estan pendents de nous usos.

Des de mitjans del segle XX l'aigua arribava a la ciutat amb una canonada directament des de la casa del clor situada a Pinyana, que encara es conserva.

El sistema d'abastiment d'aigües de Lleida i de 20 municipis més del Segrià s'ha modernitzat l'any 2013 amb noves canonades, un dipòsit de capçalera a Pinyana i el nou gran dipòsit d'aigua potable de 75.000m³ al terme d'Alpicat.

Imatge 9: Dipòsit del Pla de l'Aigua

ÀMBIT DE FONTANET:

Molí de la Nora:

Situat a la sèquia de Fontanet, vora la carretera de Balaguer. Aprofita un salt de la sèquia. Fou reconvertit en restaurant, per la qual cosa fou alterat i ampliat considerablement. Tancat l'any 1994, fou enderrocat en gran part uns anys després, en resten els fonaments.

Molí de Cervià:

Situat a la sèquia de Fontanet, al camí de Grenyana. Aprofita un salt de la sèquia (on enllaça la sèquia nova amb l'antiga). Construït al segle XII, refet als segles XV i XVII, està format per dos molins, amb diferents usos al llarg del temps, que constitueix un petit complex industrial. Al segle XX s'hi instal·la una central elèctrica que no arriba a funcionar. Conserva els murs i part de la maquinària. En estat ruïnós.

Molí de Vilanoveta:

Situat a la sèquia de Fontanet, a l'avinguda de les Garrigues. Aprofita un salt de la sèquia de Fontanet. Documentat ja l'any 1200, està format per un casal reformat al segle XVII. La maquinària fou renovada a finals del segle XIX. Restaurat entre els anys 1997 i 2008, es troba en bon estat. Manca restaurar la maquinària del molí.

Imatge 10: Molí de Vilanoveta

Indústries del Polígon Industrial El Segre:

Amb la construcció del polígon, inaugurat l'any 1963, es dota les indústries de l'aigua de la sèquia. Així, aquestes reben, encara avui, aquesta aigua d'ús industrial. Entre elles, destaquen la cervesera San Miguel i les avícoles Copaga, Grup Guissona i Vall Companys. L'empresa San Miguel va construir també uns pous de captació d'aigua freàtica a la Mitjana.

3. PATRIMONI RURAL

L'horta no és únicament un espai productiu, sinó que és un hàbitat natural, un hàbitat residencial i amb patrimoni immaterial propi. Al voltant de l'aigua i de les tasques agrícoles s'ha generat un patrimoni divers, ric i particular.

3.1. La gestió de l'aigua:

La Pell d'Almenar

Document de concessió de la primitiva sèquia de Pinyana als pobladors del terme castral d'Almenar, pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, l'any 1151. Actualment es troba custodiat a l'Arxiu Històric de Lleida.

La Junta de Sequiatge:

Institució fundada per regular el regadiu i la gestió de l'aigua, després de la supressió de la Paeria l'any 1716. Va ser constituïda l'any 1758 per a l'administració del canal. Suposa l'entrada dels pagesos en la gestió dels canals. Des de 1951 és la comunitat de regants del terme de Lleida. S'ha va incloure el cos de sequiers, ja establert l'any 1719, que havia de tenir cura de la vigilància del bon estat de les sèquies i d'assegurar el cabal d'aigua d'obstacles.

Ordenances:

Recull de directives per al funcionament del regadiu i la gestió de l'aigua del canal, establertes l'any 1794. Regien l'administració, repartiment i recaptació dels regants, disposició i reglament dels regs, neteges de les sèquies, obres i repassos, i altres qüestions per al bon règim del canal.

Cerimònia del Quinquenni:

Acte protocol·lari que celebrava la Junta de sequiatge amb l'alcalde de Lleida a la presa de Pinyana, on es refermava que Lleida era la propietària del reg.

Constava de diverses parts, celebrades entre l'assut, la casa de l'aigua i Almenar. Si bé el seu origen és incert, el més probable és que s'aglutinés en un acte diversos rituals simbòlics del segle XVI, fixats ja com els coneixem avui al segle XVIII. Es va realitzar fins als anys 1980, quan es va deixar de fer per les connotacions de domini.

La cerimònia s'iniciava quan la comitiva de Lleida, encapçalada per l'alcalde com a president del canal, es dirigia a la part alta del canal. La primera part es duia a terme a l'assut de Pinyana, amb la finalitat de conduir l'aigua cap al canal (fet després del buidat per netejar el canal). S'obria la comporta del riu i s'hi llençava un ram de flors com a símbol d'abundància.

La segona part es duia a terme aigües avall, sobre un pont del canal, on es tiraven 3 gots d'aigua a l'aire en senyal de domini i possessió.

La darrera part es feia al mateix lloc, i s'obria una pala de rec, es regava el camp i després s'instava al pagès a tancar la pala, per no malgastar l'aigua i que arribi al final del canal.

La finalitat de tot plegat era renovar i perpetuar els drets de Lleida sobre les aigües del canal, i a sobre Almenar en particular. El pas de l'aigua i la primacia de drets entre les dues poblacions fou motiu de conflicte i plets continus des d'època feudal.

Imatge 11: grup d sequiers, any 1958.

3.2 La religiositat i les festes populars:

Aplec de Sant Salvador

Celebració en honor d'aquest sant de molts advocació a la contrada. Els actes religiosos tenien lloc a l'ermita situada al turó de Sant Salvador de Montpedró, al terme de Castellonroi, després del ritual de l'ascensió. Posteriorment es feia l'esmorzar en colla de la dotzena de pobles veïns, de la Franja i lleidatans. Al migdia es feia el dinar vora de

la Noguera Ribagorçana, i en acabar ball a la Casa de l'Aigua. Ha estat una festa tradicional de relació i convivència entre les poblacions de l'entorn, i es manté en l'actualitat però amb menor concurrència.

Festa de Sant Roc

Celebració popular d'Almenar dedicada a aquest sant, protector contra les pestes i malalties cícliques. Segons la tradició, caldria cercar els orígens en una pestilència que afectà la vila l'any 1681, que va causar moltes baixes, degut segurament a una infecció de paludisme provocada per les aigües entollades, en ocasions destinades al conreu de l'arròs o a les basses d'amarar cànem.

Ermita de Grenyana:

Ermita formada per nau única amb capelles laterals, creuer i cambril, que acull la imatge de la Mare de Déu. Vora l'ermita hi ha la rectoria i altres edificacions. A l'exterior hi ha una creu de terme. Coneguda ja des d'època medieval (esmentada el 1308), fou reconstruïda a mitjans del segle XVIII, i refeta de nou cap al 1882. La imatge actual és obra de Jaume Gort de 1955. El seu estat de conservació és bo.

Al seu redós s'hi celebra l'Aplec de Grenyana, trobada dels habitants de la partida i dels pobles de l'entorn, especialment d'Alcoletge. Actualment es celebra el cap de setmana posterior al 8 de setembre.

Ermita de Butsènit:

Ermita d'una sola nau, amb absis poligonal i cambril. Davant la façana oest i sud s'hi desplega un casal, que a la façana oest és porxat, i que fa les funcions de rectoria. Consagrada en 1495 i reconstruïda en 1652 on es rendeix culte a una marededéu trobada. El temple actual prové de la restauració feta entre 1652 – 1658, però la construcció del cambril data de 1805, quan s'entronitzà l'actual imatge. El seu estat de conservació és bo.

Davant l'ermita s'hi troba la Font de Butsènit, formada per un frontal emmarcat per dues pilastres, que sostenen un frontó circular que acull l'escut de Lleida. La font està enclotada respecte la plaça actual. Té dos sortidors.

Al seu redós s'hi celebra l'Aplec de Butsènit, trobada dels habitants de la partida i dels pobles de l'entorn. S'hi feien jocs, balls i concerts. Actualment es celebra el cap de setmana posterior al 8 de setembre.

Aplec del Caragol:

Es va començar a celebrar l'any 1980 a la llera del riu, i fou traslladat posteriorment als Camps Elisis. Inicialment fou una trobada improvisada d'amics per la Festa Major de Maig. El seu èxit el convertí en festa pròpia, separada del riu.

Festes de Sant Antoni Abat: els Tres Tombs

Festa pagesa on es portava el bestiar a beneir i es feia una processó. A Lleida es feia al voltant de la creu dels Tres Tombs, a l'inici del carrer de Vallcalent, que encara es conserva, amb una corrua de carrosses engalanades.

3.3. Les fires:

Fira del Préssec Ribagorçana :

Mostra de la producció local de préssec tardà que se celebra a Alfarràs des de l'any 1993

Fira de la Figa:

Exposició local dels productors de figa de la varietat coll de dama d'Alguaire, que l'any 2015 ja comptava amb la desena edició.

Fira de la Fruita, Comerç, Indústria i Serveis

Exposició de varietats fruitícoles i de maquinària i serveis que se celebra a Torrefarrera des de l'any 1998.

Fira de Sant Miquel – Eurofruit

Fira de maquinària agrícola i saló fructícola, celebrat als Camps Elisis de Lleida des de l'any 1946, entorn de la festivitat de Sant Miquel (29 de setembre). Ha adquirit caràcter nacional i de referència en el sector.

3.4. Les torres:

L'horta de Lleida estava formada per edificacions aïllades i nuclis agrícoles (Vilanova de l'Horta, les Torres de Sanui, Llivia, la Torre de Santa Maria a Almenar,...) des d'època antiga. Tanmateix, les guerres dels segles XVII i XVIII, el bandolerisme i la condició de plaça militar de Lleida van despoblar l'horta i enderrocar les edificacions, mantenint-se molt poques construccions. A partir de mitjans de segle XIX, quan Lleida deixa de ser plaça militar, es permet la construcció a l'horta, i s'inicia una nova colonització, destinada a millorar la producció agrícola. Actualment, la mecanització del camp, les infraestructures i el creixement de la ciutat i la construcció de segones residències ha transformat i amenaçat el paisatge de l'horta. Amb el nou POUM de Lleida en tramitació es preveu conservar i valoritzar els valors i entorn de l'horta.

Torre Cerveró:

Masia datada l'any 1521 (en una llinda), situada a la partida de Rufea, propietat de la família d'Onofre Cerveró. Reformada al s.XIX i a mitjans del s.XX, abandonada després i actualment en restauració. Té un gran finestral a la façana i finestres corregudes a les golfes. En bon estat.

Mas de Dom Joan del Rei:

Masia amb elements antics, situada a la partida de la Cort, esmentada en el setge de 1810 com a seu del mariscal Suchet. En bon estat, habitada.

Granja escola:

Centre educatiu en la pràctica agrícola, situat a la carretera d'Osca i construït a partir de 1942, format per edificacions i camps experimentals. Actualment acull l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Agrícola de la Universitat de Lleida, ampliada amb nous edificis a partir de les edificacions originals.

3.5. Espais naturals preservats:

Sot del fuster:

Espai natural situat a Tèrmens, format per un bosc de ribera al costat del riu Segre. Propietat de la Fundació Catalunya La Pedrera.

Aiguabarreig Segre – Noguera Ribagorçana – Corb:

Espai natural situat a Vilanova de la Barca, format per un bosc de ribera al costat dels tres rius. Destaca pels ocells que hi nidifiquen i la presència de la llúdriga.

Mitjana d'Alcoletge:

Espai natural format per un bosc de ribera al costat del riu Segre, conegut també amb el nom de Mas del Segre.

Mitjana de Lleida:

Espai natural format per un bosc de ribera al costat del riu Segre, format per l'embassament de la presa del canal de Seròs. De propietat municipal i condicionat com a parc públic des de la compra a FECSA per part de l'Ajuntament de Lleida. s'hi troba un centre d'interpretació, àrees de lleure, elements d'interpretació i zones de reserva.

Aiguamolls de Rufeà:

Espai natural format per un bosc de ribera al costat del riu Segre, format per uns aiguamolls recuperats, dins el recinte de la granja militar. Fou obert al públic l'any 2005.

Camí del riu a Lleida:

Recorregut senyalitzat pel tram urbà del riu Segre al seu pas per Lleida, de la Mitjana a Rufeà, habilitat l'any 2009 per part del Ministerio de Medio Ambiente. Va suposar la consolidació dels camins laterals del riu i la construcció d'una passarel·la entre els dos marges a l'alçada de Rufeà.

Plataner centenari (Torrefarrera):

Arbre que ha pogut mantenir la seva estructura fins els temps actuals, situat prop de la sèquia. Fou plantat l'any 1873 per Francesc Fó i Dolcet. Forma part de la Ruta turística dels arbres centenaris del Segrià.

Camí del riu (Almenar):

Itinerari natural que segueix el marge del riu, d'una longitud de 10,6 quilòmetres que permet contemplar la vegetació i arbres de ribera propis de la zona.

Parc del riu (Alguaire):

Espai adaptat a la llera del riu, on es pot fer un pic-pic i contemplar l'arbreda i vegetació de la zona, prop de l'aigua de la Noguera Ribagorçana.

Imatge 12: sequier obrint l'aigua.

Bibliografia:

J. C. Alayo Manubens (2007), *L'electricitat a Catalunya, 1875-1975*, Pagès editors, Lleida.

Eduard Antorn Monseny (2016), “Reset arquitectònic. Rehabilitació de la colònia industrial de la Mata de Pinyana” dins Enric Vicedo Rius (ed.), *Pagesia, industria i món rural*, VIII Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.

Joan Català Codina (2012), *La Colònia d'Alcanís. Un record una finestra*, Pagès editors, Lleida.

Francesc Cabana i Vancells (1992-1994), *Fàbriques i empresaris: els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya*, Editorial Enciclopèdia Catalana, vol. 2, Barcelona.

Ramon Dalfó Revuelto (2016), “Les fàbriques de filatures d'Alfarràs (el Segrià, Lleida). Memòria i patrimoni” dins Enric Vicedo Rius (ed.), *Pagesia, industria i món rural*, VIII Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.

DDAA (2013), *Catàleg del Patrimoni Històric del municipi de Lleida*. Ajuntament de Lleida (no editat).

DDAA (2010), *Diccionari biogràfic de les terres de Lleida: política, economia, cultura i societat: segle XX*. Alfazeta, Lleida.

Josep Forns Bardají (2004), *Economia i societat en els regs històrics occidentals catalans: Almenar (Segrià) i la seva àrea, segles XIV-XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Ajuntament d'Almenar, Barcelona.

Josep Forns Bardají (coordinador) (2013), *Seminari sobre Industrialització Contemporània al Segrià Nord*, Pagesia, Indústria i Món Rural, VIII Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local, Ed. Patronat Josep Lladonosa i Pujol, Ajuntament d'Alguaire.

José Pleyán de Porta (1889), *Diccionario geográfico, estadístico, etimológico, histórico, artístico, biográfico, industrial y mercantil, etc., de la provincia de Lérida*, Tip. de la Casa Provincial de Misericordia, Lleida.

Román Sol Clot, Maria Carmen Torres Graell, (1974) *Historia de un canal (1147-1974)*, Artis Estudios Gráficos, Lleida.

Enric Vicedo Rius (ed) (2006), *Els Canals de Pinyana i Fontanet. L'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, Pagès editors, Lleida.